

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I св. 9-10

БЕОГРАД
1950

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Редак јубилеј	343
2. <i>Вук Караџић</i> : Књижевни договор	349
Главна правила за јужно нарјечје	351
3. <i>А. Белић</i> : Из српскохрватске синонимике (II)	355
4. <i>М. Стевановић</i> : Један нарочити облик глаголског прилога са- дашњег	365
5. ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	373
6. ОДГОВОРИ РЕДАКЦИЈЕ	375
7. ЧИТАОЦИМА И ПРИЈАТЕЉИМА НАШЕГ ЧАСОПИСА	381
8. РЕГИСТАР РЕЧИ I КЊИГЕ	382

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Вошкo-
вић, Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД — 1950

ИЗ СРПСКОХРВАТСКЕ СИНОНИМИКЕ

II

13. Предлажу нам место *благовременно* — *праводобно*; међутим ми осећамо да су то два засебна појма: *благовременно* значи *на време*, *још док има времена*, а *праводобно* има значење које одговара саставним деловима његовим, тј. у *право доба*. *Време* и *доба* нису потпуни, прави синоними и иако им је значење врло блиско те се могу каткада и узајамно замењивати. *Време* је општији, шири појам, а *доба* је извесно, на различите начине одређено време. Зато је свакако тачнија дефиниција у РЈА: „дуго или кратко вријеме, али свакако ограничено“ неголи код Вука или Броз - Ивековића (а такође и Ристић - Кангре) где се обе речи преводе латинским *tempus* или немачким *Zeit*. Те речи боље одговарају нашој речи *време* неголи *доба*. Према томе, када Маретић у свом Језичном савјетнику (стр. 4) тражи да се та позајмица из црквенословенског или, како он вели, из руског, замени речима *праводобан* или *правовремен*, онда ми осећамо да је *праводобан* донекле по значењу нешто друго, тј. „оно што доликује правом доба“, а *правовремен* значи нешто више од *на време* и нама звучи као превод са немачког *zur rechten Zeit*. Међутим за писца добра стила *доћи на време* и *доћи у право време* — две су различне ствари. Према томе, *праводобан* значи који је у *право доба* (дошао или сл.), *правовремен* који је у *право време* (дошао или сл.), а *благовремен* — који је *на време* (дошао или сл.) (исп. и НЈВ 57). То су три различна прелива у значењима која се, кад већ у језику постоје, не могу насилно занемаривати. — *Благовремен* је превод са грчког

εἰκαιρος којему одговара лат. *opportunus*, што и значи „на време“, „ни сувише рано ни сувише доцкан“. Према томе, у прилошкој употреби ми *благовремено* можемо једино заменити са *на време*; *праводобно* или не добацује до правог значења или га *правовремено* знатно пребацује. За све ово могло би се навести безброј примера.

14. Да ли *берза* или *бурза*, тј. да ли да употребљавамо ту реч према немач. *Börse*, одакле смо је и добили као назив установе, или према талијанском *borsa*, фр. *bourse*, пољск. *bursa*, чешк. *bursa* (изг. *burza*) итд? Руси имају чак *биржа* (што се тешко може довести у везу са грчким βύρσα од којег су и сви горњи називи, у крајњој линији, потекли). У Дубровнику се, као што је Вук забележио, употребљавало *бурса* (у Дубр. у грзду, а у околини *ћеса*), али на западу наши народи нису примили ту реч у том облику него онако како се употребљавала код Чеха. Питање је: који од ова два облика да узмемо. Један је латинско *bursa* (тал. *borsa*) онако како ту реч употребљавају Западни Словени, а друга је иста реч у немачком изговору. Узалудно је питати шта је правилније, већ је једино уместо запитати се: преко којих смо народа ми примили горњу установу (тј. берзу), па према томе употребљавати или термин тога народа или га заменити неким још општијим интернационалним термином или својом речју. Једино је што се не препоручује: својеволјно преправљати ту реч. И позајмљене речи имају свој дубоки значај: оне показују узајамне економске и политичке везе са извесним земљама. Није потребно то уништавати ако немамо своје народне речи и није зазорно употребљавати туђу реч ако смо од туђина добили културну установу коју та реч обележава.

15. Да ли се може израз *у циљу да* заменити с успехом изразом *у сврху да*? У старим нашим књигама, нарочито по западним крајевима, на крају текста стоји реч *сврха* у значењу *крај*, *свршетак*, које је истог порекла као и *сврха*. Међутим та је реч код књижевника почела добијати и сасвим нова значења и ширу употребу. Већ Броз-Ивековић наводе: „у књижевника, оно што се радњом хоће да докучи: *der Zweck, das Ziel, finis, propositum*“. Исп. у примерима:

књижевне сврхе, зграда... другој сврси намијењена,... који се трудише сврхама овога младога завода и сл. Занимљиво је да је та реч, која је дошла из западнијих крајева, добила доста широку примену и код писаца *на истоку*. Има је већ у другој половини XIX в., а у XX она продире свугде, и код прозних писаца, песника, научника и законодаваца. То је у новије време једна од обичних речи у значењу: циљ, намена, задатак, намера. У значењу *звршењак*, *крај* код источних писаца она се не употребљава, док код западних живи и у тој употреби. Зато су, свакако, Ристић-Ќангрга и ставили да у значењу *звршењак* та реч „застарева“.

Своје значење *циља*, *намене*, *задатка* и сл. ова је реч добила преко значења: крај, крајња намена, крајњи циљ. Код Парчића (*Riječnik hrvatsko-talijanski*, 1901) под *svrha* налазимо ова значења: 1) fine; 2) scopo, meta finale: — fig. bisongo estremo (стр. 984). Вероватно је од њега узео и Б. Шулек (*Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, 1874) своје значење: *svrha*, *phil. stil.* Ende, *tal.* fine; Endzweck, Ende, *tal.* scopo, fine; bez svrhe zwecklos, *tal.* senza mira. Као што се одавде види, већ је код хрватских лексикографа пре седамдесетих година (I издање Парчићева речника је од 1858) и седамдесетих година та реч изједначавана са значењем *циљ* и без атрибута *крајњи*. А код западних писаца и пре друге половине XIX в. налази се то значење *намене*, *задатка* (исп., напр., Ваља такођер да приповидам и другим граздовима јер сам за ову сврху посла, о. Мих. Чуић, *Živ. Isusa Kersta*, 1848, 45). Занимљиво је да у *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs* (Wien, 1853) под речју Ziel стоји:... (Absicht); *svrha*, *namisao*; цџл, *namysao*, *namъра*... наравно и: *konac*, *svršetak* (састављачи су му др. Димитрије Деметер за хрватски део, др. Божидар Петрановић за српски и Матевж Чигале за словеначки).

Маретић се буни против израза у *сврху*, али он се буни и против у *циљу* (исп. код њега: *ошћушовао је у Нови Сад у сврху женидбе* — не ваља, Јез. савј. 151; али и *ошћушвао је у Нови Сад у циљу женидбе* — није добро). И једно и друго није добро стилистички, и ту Маретић има право.

Он предлаже место једног и другог *пoради женидбе*; ми бисмо рекли *женидбе ради*. И изрази у *циљу да* или у *сврху да* такође су стилски рогобатни и могли би се на сличан начин заменити. Међутим реч *сврха* добила је право грађанства у целој књижевности нашој и полако избија реч *циљ* из појединих позиција њених. Али се и *циљ* у појединој употреби још чврсто држи. Ето, то је пут којим наше речи треба да потискују стране, а не путем граматичарског проскрибовања. Граматичари треба и у овом случају да кажу да је реч *циљ*, која је немачко Ziel, била колебљива (цил, целъ, -и, цел и сл.; исп. и старо *цѣль* у црквеном језику), па се усталила у облику *циљ*; али то не значи — за сва времена (исп. т. 16).

16. У вези је са претходном тачком питање да ли треба и даље оставити *целисходан* или је боље заменити га речима *сврсисходан* или *прикладан*. И ту је критика потекла од Маретића, само не сасвим у духу постављеног питања. Он вели да није потребно *цијелисходан*, *цијелисходност* (ми говоримо *целисходан*, *целисходност*; правилно код Ристића-Кангрге), већ да је довољно *сходан* и *сходност*, иако је узето из руског (сходный, сходность), и то са значењем којег нема у руском језику (Јез. савј. 7, 131). Али и код нас *сходан* нема исто значење као и *целисходан*; прво значи *gemäß, entsprechend* (Ристић-Кангрга), а друго у најмању руку (в. ниже) *zweckmässig* (Р.-К.), и зато *сходан* не може заменити *целисходан*. Због тога је горе и предложено *сврсисходан* или *прикладан*, као што се код неких писаца, нарочито на западу, и употребљава.

Да наведем који пример за значење *одговарајући*, или *зодан* или у прилошком значењу *према* које *сходан*, *сходно* — увек имају: *Том добром краљу дужан сам служиш ја... и, сходно своме чину, рушиш покушај сваки* (Песме Р. Ј. Илића II, СКЗ 120, 1909, стр. 112), *Пракшика је показала да је систѐм Пибодин сходнији за нас* (Ј. Ристић, Писма Ф. Христићу, од 1870—1873 и од 1877—1880, Београд, 1931, 29), *Све у свеишу облик прима сходан*, (и све...) *у вјечности виек свој има зодан* (Прерадовић, Дјела I, 1918, 265), *Царица је на све промислила, и налоге свуд издала сходне*

(М. Бан, Дјела I, 1889, 221), *Али ѿоднеби'у нашем сходнијег... и уиошребљивијег од њега [дуба] нема* (Ј. Панчић, Из природе, СКЗ 13, 1893, 72) и др.

Целисходан претставља врло незграпан превод са руског *целесообразный*, а у вези са немачким *zweckmässig*, и то опет руским средствима, само што у руском језику *сходный* значи *сличан, једнак*, и само у народској употреби *повољан, јевџин, згодан* (исп. примере код Ушакова: *Куйишь ѿо сходной цене* — по повољној ц., *Сх. шовзр* јевтина роба, *Сходная покуйка* — повољно, јевт. куповина); дат. употребе (*цели-*) одговарао је немачком *zweckmässig* боље неголи руском сложеничком *целе-*. И поред ове незграпности образовања те речи, и поред тога што се *цел*, ген. *цели* (старо цѣль) више није употребљавало у језику, речи *целисходан, целисходноѣш* вршиле су врло разноструку службу у нашем језику. Прво, вероватно, у административном језику у којем је ова реч поникла, а после и у општекултурном. Она има шире значење неголи њен руски оригинал и немачко *zweckmässig*. *Целисходно* је не само оно што одговара намени или циљу већ и приликама уопште, што је за дани тренутак најкорисније и најбоље. Реч *целисходан* најбоље исказује све то заједно и зато је, у извесном правцу, незаменљива. Данас је та реч доста блиска по значењу страниј речи „опортун“. Покушај да се *целисходан*, које је богато значењима, и зато што му не смета више ни први ни други део по своме значењу, — замени речју *сврсисходан* враћа ту реч на њено основно значење (*сврха* = циљ), иако се она већ давно од њега одвојила, и уноси нашу реч (*сврха* у дат.) у једну вештачку творевину, што ни по смислу, ни по лепоти (исп. три *с* у њој у три слога) не даје никакву замену, већ напомиње крпљење новим платном старих негодних крпа. „Прикладан“ даје само део значења *целисходан*, и ту реч само у извесним случајевима може заменити.

Ово је једна од оних речи, као што се често у језицима јавља, која је постала врло чудноватим начином, али која се, једном начињена, одомаћила и добила свој властити, врло занимљив развитак. Има много начина да се њена поједина значења замене лепим нашим речима, али

целокупност њених значења која она у извесним случајевима обележава — ниједна права народна реч још није стигла да у себе покупи, иако јој се неке већ знатно приближавају.

17. Предлажу нам да се речи *час* и *часовник* замене речју *саџ*. Ја мислим да ту и предлогу нема места, јер се на истоку као и на западу употребљава *саџ* за оба појма, и тек се понегде врши постепено потискивање турске речи *саџ* у два њена значења двема нашим речима *часовник* и *час* (исп. НЈ IV 126). Питање је ипак шта се овим хтело? Познато је да је употреба речи *час* место *саџ* долазила са истока (исто тако и *часовник*), а да у западним крајевима *час* значи „минут“. Маретић, који добро зна да се код Срба *час* у значењу *саџ* употребљавало од XIII в. у целом низу споменика све до XVIII в., а да се *час* у значењу „минут“ употребљавало само код једног јединог западног писца (Ј. Бановца, РЈА I 902) у XVIII в., вели да је „*час* у већем дијелу народа нем. Minute“. Међутим ни у Вукову речнику ни код Броз-Ивековића тога значења нема (исп. НЈ IV 27); *час* код њих значи *шренушак* и сл. Када Маретић говори да се код Срба *час* употребљавало и раније у значењу „сат“, у XIX в. (можда и као русизам), онда ми можемо рећи да не видимо правих разлога да се то сматра као русизам кад знамо да се у православној цркви од најстаријих времена *час* тако употребљава. Међутим *час* и код Срба има подједнако и значење *шренушак* и сва друга слична значења (као што се то може лепо видети код Броз-Ивековића I, 148—149). Исто тако је стара реч српских споменика и *часовник* која је оживљена и добила извесну употребу у новије време. Питање је само о називу за *минуш*. Мислим да за то може остати и интернационална реч као што је устаљена за *секунд*, а тако је и у многим европским језицима. Али и за *минуш* и *секунд* могло би се наћи и добрих народних речи. Већ их има на помолу, али ниједна од њих није добила широку употребу. Тако ће се и *саџ* и *ура* одржати још извесно време.

18. Да ли може реч *учинак* или *дјеловање* заменити реч *дејство*? Тако нешто предлаже и Језични савјетник

Маретићев, али, као што је познато, Маретић је много бољи у критици онога што није добро него у предлагању новoga. Очигледно је да је *дејство* руско *действие* од којегa имамо у руском и *действовати* и многе друге речи. У нашем језику *дејство* се употребљава у административном језику: *ставити* у *дејство*, *моли* за *дејство* и сл. у значењу: ставити у покрет, отпочети радити, покренути, потстаћи, узети у посао и сл.; напр. *Ако се кнез Милош остави да ради како сам најбоље зна, он ће... у дејство привести оне законе* (Ч. Мијатовић, Кнез Милош и пук. Хоџес, Споменик XVII, 1904, 89), *Ко у... фабрикама... управе... не стави у дејство и шиме проузрокује опасност за животи, казниће се строгим затвором* (Крив. закон, 1931, 78). Данас се та реч у административном језику прилично избегава, те је вероватно да ће се изгубити. Али се *дејство* употребљава и за оно друго значење за које се и предлажу горње речи. Мислим да је реч *учинак*, исто као и *учин*, уска реч за *дејство*; то је нешто већ свршено, учињено; а *дејство* је каткада и почетак акције, знак извесне акције. За *лек* се пита: „има ли дејства“, да ли се виде знаци утицаја, побољшања. Вели се и да *лек* добро делује, али се још не може рећи „лек има деловање“ или сл. *Деловање* има махом значење *рад*, *радња*, *вршење радње* и сл. у, донекле, другој области и другом смислу него *дејство*; *деловање* може производити *дејство*, али *деловање* није још исто што и *дејство*, мада му се у извесним приликама знатно приближава. Из овога се види да је *дејство* добило значење стране речи *ефекат*, а може значити и *ушисак*, па каткада и *ушлицај*, *чин*, *актив резултат*, на што се, вероватно, мислило када се предлагала реч *учин*, *учинак*. Она би могла да замени *дејство* само у понеком значењу, тако да она иде међу оне речи којима се ова реч у појединим значењима описно износи. *Дејство* се тако упорно и држи у нашем језику што није у вези са другим речима и што, због тога, има у великој мери апстрактно значење и доста често непрецизно, неодређено. (Ја видим из грађе Српске академије наука све то колебање, а међу значењима доста често и значење *радње*, *акције*, *деловања*, што је и навело неке да *деловање* предложе као

његову замену. Напр. *Интересовање код наших војника... о ефекту дејства своје артиљерије*, М. Лазаревић, Срп. тур. рат 1, 1928, 109; *Крујно социјално дејство ових радова огледа се у службеним подацима Министарства социјалне полиције*, М. Б. Милошевић, XX Век, књ. 1, св. 4, 1938, 39; *И пошћуна слобода у нашим дејствима*, М. Павловић, Војвода Мишић од Суворора до Марибора, 1922, 96; *Дејство наших чула јесте механичко*, Б. Кнежевић, Пропорција у историји, 1901, 372; *Повлачење нейријашеља... је последица прешрљеног пораза у дејству према Галичу* (Ж. Павловић, Битка на Колубари II 1930, 159). У савременом, пажљиво рађеном тексту та се реч избегава, помало и застарева. Има много описних начина којима се она замењују (лек није имао утицаја, лек је деловао, пружио олакшање итд); али једне, добре речи за сва његова значења у *целисходности* још немамо. Занимљиво је да се код речи *дејство* опажају две ствари које јасно показују да се она мирним, еволутивним путем постепено из језика потискује: с једне стране, осећа се као архаизам, а, с друге, вероватно у вези са тим, замењује се описним начинима. Као засебна реч најближе је *деловање* у понеким случајевима, тј. тамо где се ограничава широко значење деловања; али још далеко не у свима. У току времена реч *деловање* може се испунити и свима значењима речи *дејство* и ограничити се само на та значења, онако као што се наше речи поступно испуњавају значењима страних речи које нисмо имали; али се тога ради оне морају још неко време напоредо употребљавати.

Из овога разлагања може се разумети да се реч *дејство* не гони из језика што је позајмљена, а најмање зато што је словенска позајмица; она се уопште из језика не гони; али она, по природи својој, показује знаке неотпорности и постепеног губљења. Овим је, вероватно, означен пут којим ће се тај процес продужити.

19. *Домаћинство* и *кућанство* — да ли претстављају исти појам? Ниједне од тих речи нема Вук; а и у старом су се језику слабо употребљавале: *домаћинство* од XVII в., а *кућанство* од XVIII; па и значења им нису одмах она која су нама позната, већ су обе донекле апстрактне речи: *домаћинство*

оно што се тиче домаћина или како каже РЈА: „особина, посао онога ко је домаћин“. То значење наводи РЈА из Богишића („Домаћинство не иде само по старости“) и Ј. Групковића („Домаћинство, владање куће“). У данашњем језику реч *домаћинство* има друго значење: оно значи све што у привредном правцу припада једном дому, све што се тиче једног дома у том правцу, а не само управу дома, тј. оно што би се тицало непосредно домаћина. Сва та значења наводи Ристић-Кангрга под 1 и 2. Ја бих само његова значења поређао другим редом и разбио бих значења под 2 на две групе, дакле 1) Hauswirtschaft, 2) Hauswesen, 3) Haushalt, Haushaltung.

Код речи *кућанство* немамо такође јединственог значења. Требало би да значи *оно што се тиче припадника куће (кућана или укућана)*, а затим, вероватно, *и оно што им припада*. У РЈА као значење стоји „сцга *gegnet domesticarum* (управ особина или стање кућанина), управљање куће и кућног имања“. Ту се, сем других, наводе и ови примери: у значењу уопште *привреде* — *Да се у кућанству државном уклони сваки сувишни трошак*, Збор. закон. 1863, 6; у уском значењу *покућанства*: *Под кућанством разумевају се само ствари које су потребне за пристојну поробу сћана*, Грађ. закон. 2, 101. Најзад се под *кућанством* разуме *кућна чељад (кућани)*: *Када служинче сћуји у службу посћане чланом кућанства*, Зборник зак. 1853, 2, 88.

Све су ово старија значења ове речи, доста неодређена, а у новијој се литератури јављају и друга значења. Можда би се могла ова Богишићева одредба навести као карактеристична за *кућанство*: *Уојће говорећи мужу припада господарство а жени кућанство* (Збор. 1, 1874, 272). Исп. и: *Уза сваку школу... мора бити... школска кухиња за вежбање ученица у кућанству* (Закон о нар. школама, 1930, 23), *Шарлоџа је чиставо моје кућанство подигла за три кашегорије* (Крлежа, Господа Глембајеви, 1928, 71), *Бијаше пришећ у углу комад... плаћна иза кога је морало стојати остало кућанство* (А. Гавриловић, Деспот. властела, 1896, 5), *Училе су књигу (девојчице), ал' добиле су и поуку за кућанство* (Ј. Игњатовић, Патница I, 1888, 46), *У сваком раду*

или кућанству мора све своје одређено мјесто имати (Ђ. Радић, 1878, Поврт. 49) и др. И из ових, као и из других примера који би се још могли навести, јасно је да је кућанство све оно што се тиче куће (Haushalt), и посао, и потребе, и ред и све. Домаћинство обухвата цело имање, све послове око њега, и управу њим и власт над њим. Према томе домаћинство је шири појам од кућанства, али су обе речи ограничене оним што припада једној породици или једној задрузи. Исп. Приликом... Пописа нису бројане куће већ домаћинства, а то двоје није исти појам (Т. Радивојевић, Лепеница, Срп. етн. зб. XV, 1911, XIV), Домаћину може домаћинство и домаћинску власћ одузети само задруга (А. Петровић, СЕЗБ VII, 1911, 414), Све шакве породице имају доста земље за обрађивање и... домаћинство колико-колико развијено (Влајинац, Моба и позајмица, Срп. етн. зб. XLIV, 1929, 44), Хиџенски заводи ће... израђивати планове... узорних домаћинстава (Санитет. законод. 5, 1930, 49), Нека суди сада чисталац: колико се њих морало родити... па да се овако домаћинство подигне! (Сремац, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ 136, 1911, 42) и сл. Одавде се јасно види разлика између кућанства и домаћинства. Ретко кад добија домаћинство и шире значење економије или привреде, напр. Руско сувоzemно домаћинство прилично познајем (М. Јанковић, СКГл. 1926, XVIII, 4; можда је ово и превод речи хозяйство). То шире значење добијају код нас, као што је већ напоменуто, речи газдинство и господарство, и поред тога што оне још увек могу донекле значити и оно што и домаћинство. На тај начин имамо три ступња значења ових речи: кућанство: оно што се у пословима односи на кућу, домаћинство: оно што се тиче привреде и свега осталог имања једне породице или задруге и газдинство или господарство, о којима овом приликом нисам исцрпније говорио, могу значити и економију или привреду уопште.

А. Б.